

**O`ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O`RTA MAXSUS TA`LIM
VAZIRLIGI**

O`ZBEKISTON DAVLAT JAHON TILLARI UNIVERSITETI

XALQARO JURNALISTIKA FAKULTETI

**XALQARO JURNALISTIKA NAZARIYASI VA AMALIYOTI
KAFEDRASI**

FAN: STILISTIKA

REFERAT

MAVZU: So`zlashuv uslubining stilistik xususiyatlari

TEKSHIRDI: ISOMIDDINOVA M

BAJARDI: ESHPO`LATOV.A

TOSHKENT – 2015

Reja:

1.Kirish.

So`zlashuv uslubidagi matnlarning stilistik xususiyatlari haqida.

2. Asosiy qism

2.1 So`zlashuv uslubining grammatik xususiyatlari

2.2 So`zlashuv uslubining stilistik imkoniyatlari.

2.3 So`zlashuv uslubining uslubiy jihatlari.

Xulosa

Foydalanilgan adabiyotlar ro`yxati

Kirish

Stilistika – grekcha “stylos” soʻzidan olingan boʻlib, “suyakdan qilingan uchli tayoqcha” degan maʼnoni bildiradi. Shuningdek izohli lugʻatda stil soʻzining bir necha maʼnolari berilgan. 1935-1940-yillarda D.N.Ushakov tahriri ostida nashr etilgan. “Толковысловарърусскогоязыка” kitobida stil soʻzining 4 xil maʼnosi berilgan. Bu maʼnolar 1981- yilda chop etilgan “Oʻzbek tilining izohli lugʻati” ham tarjima qilinib, izohlangan. Ular quyidagilar:

1.Biror saʼnat asarining, biror ijodkor, davr, millatning oʻziga xos belgilari yigʻindisi.Masalan: arxitekturadagi sharqona stil.

Qadimda greklar mum surtilgan taxtachaga uchli tayoqcha bilan yozar edilar. Bu tayoqchaning tepa tomoni kurakchaga oʻxshar edi. Xatto yozilgan soʻzni tayoqchaning kurakchaga oʻxshagan tomoni bilan taxtachadagi mumni tekislash orqali oʻchirar edilar va uchli tomoni bilan togʻrilab yozardilar. Stil soʻzidan stilet- ingichka va stilo – avtoruchka soʻzlari kelib chiqqan. Qadimdanoq stil soʻzi “boʻgʻin, nutq stil” maʼnosida qoʻllana boshlagan. Goratsiyning “Agar sen oʻqish uchun loyiq narsa yozmoqchi boʻlsang, stilingni tez-tez almashtirib tur. Dunyoqarashi tor odamlarni qoyil qoldira olmasang, kuyinib oʻtirma, ozgina boʻlsa ham tushungan odamlar bilan qoniq” deb yozib qoldirgan jumalari ichidan “stilingni tez-tez almashtirib tur” degan ifodasi keyinchalik greklarda maqolga aylanib ketgan. Demak, odamlarning koʻngliga urmaydigan, foydali maʼlumot beradigan biror narsa yozish uchun stilni tez-tez almashtirib turish lozim edi.

Ko`rinadiki, stil so`zining 1-ma`nosi juda keng tushunchani ifodalaydi, ya`ni ba`diy ifodalar yig`indisi yoki ba`diy ifodalarning umumiy tizimi tushuniladi. Badiiy adabiyot nazarda tutilmaydi.

2. Biror adabiy asar, adabiy yo`nalish , adabiy janr yoki biror muallifga xos bo`lgan g`oya va til vositalarning tizimi orqali izohlanadi.

3. Ko`chma ma`noni ifodalaydi. Bunda xulq, axloqqa xos bo`lgan xususiyatlari yig`indisi, faoliyat usuli, biror ishni amalga oshirishning yo`l-yo`riqlari kabilar tushuniladi.

4-xil ma`no adabiyotga ham, tilga xam xos emas. Bu davrga, yil hisobiga nisbatan ishlatiladi. Masalan, melodiyl yil hisobi, hijriy yil hisobi.

Stil so`zining ma`nolari bilan tanishishdan ma`lum bo`ldiki, 2-ma`no bilan bog`liq holda stilistika fani vujudga kelgan. Stilistika faning o`rganish obyekti haqida turli qarashlar mavjud. Akademik V.V. Vinogradov stilistika bahsida bir- biri bilan aloqador, lekin vazifalari jihatdan farqlanadigan 3 ta tekshirish aspektini ko`rsatish zarurligini aytadi. Ular quyidagilar:

1.Tilning funksional stillarini o`rganuvchi stilistika. Bu struktural stilistika deb ham ataladi. Struktural stilistikaning vazifasi uning struktural elementlari bo`lgan rasmiy, ilmiy, publitsistik, ba`diy stillarning o`ziga xos xususiyatlari va ifoda vositalarini o`rgatishdir.

2.Turli janrlarning (semantik, ekspressiv-stilistik) ma`no va tez ta`sir qilish tomonlarini hamda og`zaki va yozma nutq orasidagi farqni tekshiruvchi nutq stilistikasi. Uning vazifasi tilning barcha stillar tizimi bilan birga yozma va og`zaki shakllari, adabiy va so`zlashuv nutqi ko`rinishlarini tekshiradi. U til birliklaridan qaysi biri yozma va og`zaki nutqda ko`proq ishlatilishi , fikr ifodalashda til vositalarning to`g`ri

tanlangan yoki notog'ri olinganligini, shu vositalarning o'rnida ishlatilish yo'llarini o'rganadi.

3. Adabiy yo'nalishlar, ba'diiy asar hamda yozuvchi stilini tadqiq etadigan ba'diiy adabiyot stilistikasi. Uning vazifasi badiiy asarlarni yaratishda yozuvchining ifoda vositalardan foydalanish mahorati haqida bahs yuritishdir.

Stilistika fani akademik V.Vinogradov ko'rsatgan aspektlardan birinchi va ikkinchisi asosida shakllangan. Uchinchisi adabiyotshunoslikning obyektidir. Aslini olganda, ba'diiy adabiyot stilistikasi uning bir ko'rinishidir. Bu tushunchaning alohida tur sifatida ko'rsatilishiga sabab shundan iboratki, u boshqa nutq stillaridan anchagina farqli jihatlariga ega. Badiiy adabiyot stili keng qamrovliligi, ya'ni barcha stillarni ham o'zida ifodalashi bilan ajralib turadi. Demak, stilistika ikki xil ko'rinishga ega:

1.Nutq stilistikasi. Bu tilning vazifadosh shakllari deb ham yuritiladi. Bunga so'zlashuv stili, rasmiy stil, ilmiy stil, publisistik va badiiy stil kiradi.

2.Lingvistik, ya'ni til stilistikasi turlari:

A)Fonetik stilistika

B) Leksik stilistika

D)Grammatik stilistika

So'zlashuv uslubi – nutqning dialog shaklidir. Bu stil yozma nutqqa qaraganda ta'sirchanligi, hissiyotga boyligi, yangi so'z qo'llashlar mavjudligi bilan ajralib turadi. Bu stilda so'zlovchining barcha imkoniyatlari namoyon bo'ladi. U nutqiga hissiyotini ham qo'shib gapiradi. Bunda turli imo-ishora va qo'l harakatlaridan foydalaniladi.Bu vositalar nutqda aytilmay qolishi mumkin bo'lgan so'z vaiboralarning o'rnini to'ldiradi va qilinayotgan

fikrni yanada aniqlashtiradi. Bu stilda to'liqsiz gaplar ishlatiladi, chunki tushirilgan qism boshqa bir replikada yoki boshqa bir nutq vaziyatida ifodalanishi mumkin. So'zlashuv stilining ikki xil ko'rinishi bor:

1) adabiy so'zlashuv stili

2) oddiy so'zlashuv stili.

Adabiy so'zlashuv stilida o'qituvchilar, suxandonlar, jurnalistlar, ilmiy xodimlar yozuvchi va shoirlar, rahbar xodimlar, artistlar gaplashadilar. Bu stil dars jarayonida, sahna nutqida, kino sa'natida, telefilmlar, axborotlar, teleocherklar, radioseniroykalarida ishlatiladi. Adabiy so'zlashuv stilida jargon va sheva so'zlari bo'lmaydi. Oddiy so'zlashuv stilida betakalluflik bilan erkin muomala qilinadi. Bunda shunday so'zlar ishlatiladiki, ular adabiy tilda bo'lmasligi mumkin. Lekin bunday so'zlar badiiy nutqdagi ayrim personajlar nutqining o'ziga xosligini ta'minlash uchun qo'llanishi mumkin. Oddiy so'zlashuv nutqi dialektial nutqini ham aks ettiradi. So'zlovchi qaysi dialekt vakili bo'lsa, shu shevada gapirishi mumkin. So'zlovchi qaysi dialekt vakili bo'lsa, shu dialektda gapirishi mumkin. Masalan, **mashi, qaydam, qaytayin, shuytib, jaa, bo'ptik** abilar oddiy so'zlashuv stiliga xos.

1) — Mashi yo`nalish Marhamatga boradi.

—Bo`pti! Kattakon rahmat.

2) Jaa, ko`pirtirib yubormadizmi? Kecha ko`rdimku binoyidek yurgan edi.

Har bir stil turi fonetik, leksik-frazeologik va grammatik xususiyatlariga ega. Bu uslubda ham adabiy tilga, ham og'zaki nutqqa xos talaffuz xususiyatlarini ko'rish mumkin. Bu stilga xos talaffuz me'yorlarini 2 turga bo'lib o'rganamiz.

1. Aktyorlar, o'qituvchilar, suxandonlar, notiqalar nutqiga xos bo'lib, bunda har bir so'z dona-dona talaffuz qilinishi, nutqning fonetik bo'laklari: **fraza, takt** to'g'ri ajratilishi lozim.

2. Oddiy so'zlashuv nutqiga xos bo'lib, adabiy talaffuzdan farqlanuvchi va unga qarama-qarshi bo'lgan xususiyatlar ifodalanishi mumkin.

1. So'z boshidagi **i** tovushi juda qisqa talaffuz qilinishi mumkin.

(I), (i) lon, (i) sh kabi.

2. So'z oxiridagi **q** tovushi **v** tarzida aytiladi: **qoshiq-qoshuv, so'roq-so'rov, oshiq-oshuv.**

3. Kishi ismlari qisqartirib aytiladi: **Muazzam-Muaz, Nozima- Nozi, Salima-Sali, Bahodir-Boho, Baxtiyor- Baxti.**

4. So'z tarkibidagi tovushlarning tushib qolishi: **Bo'lsa-bo'sa, tashlamoq-tashamoq, qulflamoq-quflamoq.**

5. So'z tarkibidagi tovushlarning o'rin almashishi: **La'nat-na'lat, sharpa-shapra, sarvi-savri, saltanat-santalat.**

6. So'zlarda tovushlarning orttirilishi: **Ayvon-hayvon, yechmoq-chechmoq, yangidan-yangitdan, qamchi -qamchin.**

7. So'zlarda bir tovush o'rniga boshqasining qo'llanishi: **nusxa-nusqa, qamish-qamich, munchoq-mo'nchoq yoki bo'nchoq, bog'lamoq-boylamoq.**

8. Qo'shimchalar qo'shilishi natijasida so'z asosining qisqarishi: **olib kelibdi-opkepti, bo'libdi-bo'pti.**

So'zlashuv uslubining grammatik xususiyatlari

Bu stilda ritorik so'roq gaplar, so'roq mazmuni ifodalanadigan darak gaplar, his-hayajon gaplar ko'plab ishlatiladi. Fe'lning -i(b), -gan qo'shimchali shakli -uvdi, -ovdi tarzida qo'llandi. Masalan, **so'rab edi – so'rovdi, kelib edi – keluvdi, qolgan edi– qoluvdi, bilgan edi – biluvdi** kabi. Affikslardan **-jon, -xon, -vachcha, -tilla** kabilar bilan yasalgan sub'ektiv bahobildiruvchi otlar ham so'zlashuv stilida ko'plab qo'llanadi; **tirrancha, qaqajon, oyimtilla, baloxo'r, kekkaymaxon, pashshaxo'rda, jinnivachcha** kabi. **-lar** qo'shimchasi ham so'zlashuv stilida -la, -na, -nar shaklida qo'llanilishi mumkin: **oliyla (olinglar), keliyna (kelinglar), boringnar (boringlar)** kabi.

So'zlashuv stili ikki va undan ortiq odamlar orasida bo'ladigan muloqotda ishlatiladi. Bunda dialog rol o'ynaydi. Shuning uchun, gaplar to'liqsiz shaklda bo'ladi. Ishlatilmayotgan gap bo'laklarining o'rnini nutq vaziyati to'ldirib turadi. Masalan, **isingiz?, keldimi?, ketdikmi?, boshlandi kabilar sizning ismingiz nima?, ustoz keldimi?, uyga ketdikmi?, kecha boshlandi** tarzida to'liq bo'ladi. Nutq vaziyati esa, bu jummalarni to'liq aytmaslikni taqozo qiladi.

Shuningdek, **gapirgan bo'ldi, ovqatdan tatigan bo'ldi, gapga quloq solgan bo'ldi** kabi ifodalar ham so'zlashuv stilida ishlatiladi.

Ilmiy uslubning leksik-grammatik, sintaktik xususiyatlari So'z va uning ma'nosi. Nutqning aniq va ravshan bo'lishi, avvaloso'zdan to'g'ri foydalanishga bog'liq. So'zni o'z o'rnida to'g'ri ishlata bilish uchun uning leksik ma'nosini anglash zarur.

So'zning leksik ma'nosini tushunmaslik uni xatoko'llashga olib keladi. Masalan: o'n kun deganda yer haydash va ariq chopish tugallandi. Bu gapda chopish so'zi xato qo'llangan. Odatda, ariq chopilmaydi, qaziladi. Sekin asta deb, xotirjam yuraversangiz g'alvir suvdan ko'tarilganda, brigada a'zolari yuzingizga qora kuya chaplaydi. Bu misolda chaplamoq fe'lning leksik ma'nosidan to'g'ri foydalanilmagan. Odatda, qorakuya surtiladi, loy chaplanadi. «So'z barcha faktlar, barcha fikrlar libosidir» (M.Gorkiy) «Agar

biror narsani aniq ifodalay olmas ekanmiz, bunda tilimizdan emas, balki uquvsiz mahoratimizdan gina qilishimiz kerak»,- edi, (V.M.Lomonosov.) Soʻz sanʼatkorlari tilga alohida eʼtibor berib keldilar, uslub va ifodaning sodda boʻlishini, nutqda fikriy mujmallikga yoʻl qoʻymaslikni targʻib etdilar. Ulugʻ oʻzbek shoiri Alisher Navoiy tilga –eʼtibor, deb tilning ahamiyatini alohida taʼkidladi. Bobur esa oʻgʻli Humoyunga yozgan maktublardan birida uning (oʻgʻlining) xatda fikr ravonligi va aniqligiga rioya qilinmaganligidan tashvishlanib «xatingni xud tashvish bilan oʻqisa boʻladi... Mundin nari betakalluf va ravshan va pok alfoz bila bot, ham senga tashvish ozroq boʻlur, ham oʻqigʻuvchiga»,- degan edi.

Ona tilini mukammal egallash uchun tilning nazariy va amaliy asoslaridan xabardor boʻlish kerak. CHunonchi, gap sostavidagi soʻzning samantikasi- maʼnotomoni, qoʻshimcha emotsional –ekspressiv ottenkasi va stilistik belgilari, fikrni soʻz vositasi bilan logik jihatdan toʻgʻri ifoda qilish usullari va shunga oʻxshash masalalarini puxta bilish zarur. «Ona tilini oʻrganish,- deydi, M.I.Kalinin, - nihoyatda ulugʻ bir ish. Inson tafakkurining erishgan eng yuksak yutuqlari, eng chuqur bilimlari va gʻoyat otashin hislar, agar ular soʻz vositasi bilan aniq va ravshan ifoda qilinmasa, odamlar uchun naʼmunaligicha qolaveradi. Til fikrni ifodalash qurolidir. Binobarin, agar fikr nutq vositasi bilan bayon qilingan boʻlsa, agar u til vositasi bilan roʻyobga chiqqan boʻlsa, agar u, filosoflar tili bilan aytganda,- boshqalarga bevosita borib etsa, reallashsagina fikr boʻla oladi ».

Omonimlar. Har bir tilning lugʻat sostavida tovush tarkibi va yozilishi jihatidan bir xil ammomaʼnosi har xil boʻlgan soʻzlar muayyan miqdorda topiladi. Bunday soʻzlar omonimlar gruppasina tashkil qiladi. Fonetik (tovush) tomondan bir xil – shakli oʻzaroteng kelib qolgan ikki va undan ortiq soʻzlar omonimlardir. Omonimlar maʼnojihatdan oʻzaromunosabatda boʻlmaydi. Boshqa – boshqa tushunchalarni anglatadi.

Masalan: Ot (uy hayvoni, ism, buyruq fe'li), ko'p ma'noli so'zlarning shakli asli bita bo'lib, ma'nolari o'zarobir-biriga juda aloqador, biri ikkinchisiga bog'liq bo'ladi. Masalan, Bosh so'zi: ko'chaning boshi, gapning boshi, tomning boshi, erning boshi.

O'zbek tilida omonimlar turli ko'rinishlarga ega. CHang (tuzon ma'nosida) – chang (musiqa asbobi)- yaqmoq (chiroqni yoqmoq) – yaqmoq (uning nutqi menga juda yoqdi) «Xush kelmoq, ma'qul bo'lmoq») kabi barcha grammatik formolari teng, bir so'z turkumiga kiruvchi so'zlar omonimlar deyiladi. Omonimlarning ikkinchi tipi – omoformalar (lotincha-shakl ma'nosini anglatadi.) bir xil talaffuz qilinadigan va bir xil yoziladigan so'zlar omoformalar deyiladi. omoformalar ko'pincha boshqa-boshqa so'z turkumlariga mansub bo'ladi. Masalan: olma, (ot)- olma(fe'lning buyruq shakli), qo'y(uy hayvoni)-qo'y fe'lning buyruq shakli. Omonimlarning 3 tipi omofonlardir. Bular aytilishi (o'qilishi) bir xil, ammoyozilishi va ma'nosi bir xil bo'lgan so'zlardir. Masalan: etti (son)-etti (fe'l)- yot (begona, buyruq fe'li)- yod (xotira). Ommofonlari farqlamaslik ko'pincha og'zaki nutqda dudmonlikka olib keladi. Omonimlarning to'rtinchi tipi omograflar bo'lib, ular yozilishi bir xil, lekin aytilishi (o'qilishi) har xil bo'lgan so'zlardir. Masalan: tok (uzum)- tok (elektr quvvati), tur(xil, nav)- tur (davra, shaxmat o'yinlarining ikkinchi turi boshlanadi).

Bu tushuncha adabiyotlarda funktsional stilistika yoki funktsional stil turlari deb ham yuritiladi. Nutq stillari bir-biriga bog'liq vositalarning tuzilishidan tashkil topadi. Ular tilning vazifasi bilan chambarchas bog'liqdir. Shuning uchun ham ular nutq stillari deyiladi. Tilning vazifasi jamiyat taraqqiyoti bilan bog'liq va uning ijtimoiy mohiyatidan kelib chiqadi. Nutq stili tizimini tashkil etuvchi ifodalar faqat bir stil doirasida cheklanib qoladi. Masalan, ilmiy stilda ishlatiladigan terminlar badiiy, publitsistik, rasmiy va so'zlashuv stillarida

ishlatilmasligi ham mumkin. Lekin har bir nutq stili o'zining barcha vositalari bilan yagona bir maqsad uchun bo'ysungan muayyan til vositalarining majmuasiga ega. Nutq stillari til taraqqiyotining ma'lum bir davrida asta-sekin shakllanadi va

o'zgarishlarga uchraydi. Masalan, XXasr boshida nashriyot va vaqtli matbuot ishlarining kengayib ketishi bilan bog'liq tarzda O'zbekistonda publitsistik stil vujudga kelgan.

Nutq stillari og'zaki va yozma nutq shakllari bilan chambarchas bog'liq. Demak, har bir nutq stili og'zaki va yozma shaklda ifodalanishi mumkin. Masalan, so'zlashuv stili, asosan, og'zaki nutqqa xos. Lekin badiiy adabiyotda bu stil yozma shaklga ega bo'ladi. Shuningdek, ilmiy stilning og'zaki ko'rinishi dars jarayonida ma'ruza o'qilganda, ilmiy ma'ruzalar bayon qilinganda namoyon bo'ladi, yozma shakli esa dissertatsiyalar, monografiyalar, ilmiy maqolalar tarzida ifodalanadi. Nutq stillari o'ziga xos belgilari va farqlaridan qat'i nazar, adabiy til me'yorlari asosida umumiylikka ega.

Adabiy me'yor nima? Adabiy me'yor atamasiga "O'zbek tilining izohli lug'ati"da sharh beriladi: "Adabiy me'yor til tovush tizimini, grammatik ko'rinishi va lug'at tarkibidagi eng hayotiy va zaruriy vositalarni tanlab olish demakdir. Adabiy me'yor tilning eng yuksak, ishlangan, silliqlangan shaklidir". Adabiy me'yor tilning faqat yozma ko'rinishigagina emas, balki og'zaki shakliga ham mxosdir. Shuning uchun ma'ruza o'qilayotganda, radiova televideniedagi chiqishlarda ham adabiy me'yorga rioya qilish talab qilinadi. SHu bilan birga, uning adabiy me'yordan chetga chiqadigan tomonlari ham mavjud. Masalan, so'zlashuv stilida shevaga xos so'zlar ham ishlatiladi. Bu adabiy me'yorga zid, lekin stil me'yori hisoblanadi, yoki badiiy stilda yozuvchi yoki shoir shunday so'zlarni yaratishi mumkinki, ular hali me'yorlashtirilmagan bo'lishi mumkin, lekin stil me'yori sifatida qolaveradi. Adabiy me'yor bilan stil me'yorining o'zaromunosabati, ya'ni mushtarak va

farqli xususiyatlari bo'yicha dissertatsiyalar yaratilgan. Masalan, A.E.Mamatov, "Hozirgi zamon o'zbek adabiy tilida leksik va frazeologik norma muammolari", doktorlik dissertatsiyasi, T., 1991 yil. S.Toshaliev, "O'zbek tilida okkazionalizmlar", nomzodlik dissertatsiyasi, T., 1998 yil kabi.

Funktsional stil turlari quyidagilar:

1. So'zlashuv stili.
2. Rasmiy stil.
3. Ilmiy stil
4. Publitsistik stil.
5. Badiiy stil.

Soʻzlashuv uslubining stilistik imkoniyatlari

Bu stilda ritorik soʻroq gaplar, soʻroq mazmunini ifodalaydigan darak gaplar, his- hayajon gaplar koʻplab ishlatiladi. Felning **i-(b)**, gan qoʻshimchali shakli- **uvdi, -ovdi** tarzida qoʻllanadi. Masalan, **soʻrab edi- soʻrovdi, kelib edi - keluvdi, qolgan edi- qoluvdi, bilgan edi - biluvdi kabi**. Affikslardan **-jon, -xon, - vachcha, - tilla kabilar** bilan yasalgan subʼektiv baho bildiruvchi otlar ham soʻzlashuv stilida koʻplab qoʻllaniladi; **tirrancha , qaqajon, oyimtilla, balxoʻr, kabi. - lar** qoʻshimchasi ham soʻzlashuv stilida **-la, na, nar** shaklida qoʻllanilishi mumkin: **oliyla, (olinglar), keliyna (kelinglar), boringnar (boringlar) kabi**. Soʻzlashuv stili ikki va undan ortiq odamlar orasida boʻladigan muloqotda ishlatiladi. Bunga dialog roʻl oʻynaydi. Shuning uchun, gaplar toʻliqsiz shaklda boʻladi. Ishlatilamayotgan gap boʻlaklarning oʻrnini nutq vaziyati toʻldirib turadi. **Masalan, ismingiz ?, keldimi ?, ketdikmi ?, boshlandi kabilar sizning ismingiz nima ?, ustoz keldimi ?, uyga ketdikmi?., tarzida toʻliq boʻladi**. Nutq vaziyati esa, bu jummalarni toʻliq aytmaslikni taqozo qiladi. Shuningdek, gapirgan boʻldi, ovqatdan tatigan boʻldi, gapga quloq solgan boʻldi kabi ifodalar ham soʻzlashuv stilida ishlatiladi.

Vazifaviy uslublar tizimida qaraladigan badiiy nutq uslubi ham yuqorida koʻrib oʻtganimiz uslubda boʻlgani kabi oʻzining alohida lisoniy belgilariga egadir. Badiiy adabiyot tili adabiy til bilan birga umumxalq tili boyliklarni ham qamrab oladi. Badiiy adabiyot tilining oʻziga xos xususiyatlaridan yana biri shuki, soʻz saʼnatkorlari faqatgina umumxalq tilida mavjud boʻlgan soʻz va iboralardangina foydalanib qolmasdan, ularni qayta ishlab, yangi- yangi maʼnolarda qoʻllaydilar, manolarini kengaytiradilar, boyitadilar Soʻzlashuv uslubi kishilarning kundalik norasmiy, erkin muomalalari doirasida til birliklarining oʻziga xos amal qiluvchidir. Nutqda til

unsurlarining ishtirok etishiga ko'ra kitobiy uslub sifatida qoralavchi ilmiy, rasmiy ish qog'ozlari va publisistik uslublarga so'zlashuv uslubi qarshi turadi deyish mumkin. So'zlovchi va tinglovchi o'rtasida nutqiy aloqaning be'vosita amalga oshuvi, nutqiy jarayonning oldindan tayyorlab qo'yilmaganligi, nutqiy munosabatda bo'layotgan kishilar o'rtasida rasmiy muamalaning bo'lmasligi so'zlashuv uslubini boshqa vazifaviy uslublardan keskin chegaralaydi. Shuning uchun ham so'zlovchilar o'rtasida rasmiy muamala bo'lganda ularning nutqi ham kitobiy uslubning reallashishiga o'xshab qoladi. So'zlashuv uslubining yana bir farqi shundaki, unda lisoniy va nolisoniy omillarning munasabati boshqa vazifaviy uslublardan ko'ra mustahkamdir. Shu sababli mazkur uslubning o'ziga xos xususiyatlari haqida gapirganda bu ikki faktorni uzviy aloqadorlikda olib qarash kerak boladi. Xo'sh, so'zlashuv uslubi qanday o'ziga xosliklarga ega? Birinchidan, bunday nutq ko'pincha elliptik xarakterga ega bo'ladi. So'zlashuv jarayonida vaziyatga ko'ra bayonotning ma'lum bir qismi nutqda qoldirilib ketilaverishi mumkin. Albatta bunday holatda ham tinglovchilarga fikr tushunarli bo'ladi. Chunki u oldindan aytilgan fikrlarning mantiqiy davomi bo'ladi. Masalan, ko'rqmi? Ko'kmi? tipidagi bir paytda birgalikda beriladigan savolni ikki sharoitda olib koraylik. **Agar biz uni uy bekasi tilidan eshitsak, qora choy damlaymi? yoki ko'k choy damlaymi?** degan ma'noda tushunishimiz mumkin.

Xuddi shu savollarni birgalikda magazin sotuvchisi tilidan eshitsak, **qora choy olasizmi? Yoki kok choy sotib olmoqchimimsiz?** Ma'nosida tushunishimiz mumkin. Ikkinchidan, so'zlashuv nutqida til birliklari o'zining ekspressivlik imkoniyatlarini keng namoyish qiladi. Masalan, ulgurmaymiz deyishdan ko'ra ulgurub bo'pmiz ulgurmoq qayoqda, ulgurub ham bo'ldik kabi javob qaytarish birmuncha tabiiy va ekspressivroq bo'lib chiqadi.

Uchinchidan ,u uslubda ohangning ahamiyati nihoyatda kattadir. Nutqiy ohang og`zaki nutqning amalga oshuvida til birliklaridan keyingi muhim, hal, qiluvchi vosita bo`lib, nutqning tezligi pauza, ton, melodiya, tovush tembri, mantiqiy urg`u va urg`usi kabi intonatsiyaning ko`rinishlari ma`noni farqlashda, uning qirralarini ajratib ko`rsatishda, hayajonni kuchaytirishda katta xizmat qiladi. So`zlashuv uslubi fonetik, leksik, grammatik o`ziga xosliklarga ham ega. Nutqda tovushlarning o`rni almashuvi assimilatsiya, bir tovush o`rnida ikkinchisining talaffuz qilishishi dissimilatsiya, tovushlarning o`rni almashishi dissimilatsiya, tovushlarning o`rni almashishi metateza, tovushlarning orttilishi proteza, epenteza, epiteza yoki tushurib qoldirilishi prokopa, sinkopa apakopa, reduksiya kabi fonetik hodisalar eng avvalo so`zlashuv usulida namoyon bo`ladi. Ularga ayrim misollar keltirish bilan chegaralanamiz. Assimilatsiya –**ketti, ottan, yigitcha** : assamilatsiya –**zaril, bironta**, metateza –**turpoq, aynalmoq**; epiteza- **kioska, otpuska, banka**; prokopa-**agach , irik**; sinkopa-**direktir, tiraktir, apakopa**-gazet, reduksiya –burni, egni kabilar.

Barcha vazifaviy uslublar uchun umumiy bo`lgan adabiy xos lug`aviy qatlam so`zlashuv nutqi uchun ham xosdir. Shu bilan birga, so`zlashuv uslubi lug`aviy qatlamiga diqqat qilinsa, unda ikki qatlam, ayniqsa, ko`zga tashlanib turadi. Birinchi qatlam –bu kundalik turmush muomalasida faol qo`llaniladigan uy -ro`zg`or buyumlari bilan bog`liq so`zlar bundan tashqari **siyosat, sa`nat, madaniyat** va hodisalarni ifodalovchi umumabadiy leksika ko`plab ishlatiladi. Ammo **pijama xalat, kaltacha, mastava, qirgi, rapida, mizg`ib olmoq, qattiqlamoq kabi** so`z iboralar ham borki, ularda og`zaki nutqqa xos bo`yoq sezilib turadi. Bu bo`yoq kontekstual shartlangan uslubiy bo`yoqdir. Ikkinchi qatlam ekspressiv bo`yoqqa ega bo`lgan og`zaki so`zlashuvga xos so`zlardir. Ular neytral qimmatdagi so`zlar bilan sinonimik munosabatga kirisha oladi: **kichkina, yiqildi, buzoq, og`zi ochiq kabi**. Bu uslub o`ziga xos frazeologizmlar, idematizmlarga ham boy: **burnuni**

ko'tarmoq -katta gapirish, burning tagidagi narsani ko'rmaslik-e'tiborsizlik,ko'zini yog' bosmoq- mensimaslik,qo'li kaltalik qilmoq-qurbi yetmaslik.

So'zlashuv uslubining yana bir xususiyati shundaki, unda ikki yoki uch so'zdan tashkil topgan nomlar birgina so'z bilan, xatto ba'zan birgina bo'g'in bilan almashtiriladi, ayrim holatlarda qo'shimchalar tushirilib qoldiriladi. Masalan: **Abdurahmon -rahmon yoki abdi, Alibek-bek, Zulayxo - zuli, Tamara -tamar.**

So'zlarni metonimik qo'llash va bu stilda keng tarqalgan:**auditoriyadagi odamlarkuldi deyish o'rniga auditoriya kuldi, bugun bizda ilmiy kengashning yig'ilishi bo'ladideyish o'rniga bugun bizda kengash deyiladi.**Nutqiy sharoit uning tushunilmasligiga yo'l qo'ymaydi. Umuman, so'zlashuv uslubida nutqiy sharoitning ahamiyati katta.

Chunki ikki ma'lum sharoitdagina so'zlovchi va tinglovchi bir xil tushunilishi mumkin. Ayrim morfologik kategoriya va shakllar faqat ma'lum bir uslub uchun xos bo'lib, shu usulga xos uslubiy bo'yoqqa ega bo'lsa, boshqa bir xillari ma'lum bir uslubda son jihatidan ko'p ishlatilganligi uchungina u uslubga xoslikni ko'rsatuvchi belgi hisoblanadi.Ularda maxsus uslubiy bo'yoq bo'lmaydi. Ular faqat shu uslubda ko'proq ishlatiladi, xolos. So'zlashuv uslub uchun esa bu ikki xususiyat ham xarakterlidir. Masalan, subyektiv baho formalar, so'zlashuv va badiiy nutq stili uchun xos **salom, alaykum, xayr, ha, yo`q, albatta, aha, ana** kabi relyativlar deb ataluvchi maxsus so'zlar guruhi garchi uslubiy bo'yog'i bo'lmasa ham, ular so'zlashuv uslubida ko'p ishlatiladi. So'zlashuv nutqining sintaktik xususiyatlari o'zbek tilshunosligida ancha durust ishlangan. Bu uslubning sintaktik xususiyati haqida gapirganda, faqat individual nutq uchun xarakterli bo'lmay, balki umuman til uchun tegishli bo'lgan turg'un qoliplar asosida qurilgan qurilmalarni ham hisobga olish

kerak. Soʻzlashuv nutqi uslubiga xos gaplarning tiplariga kelsak, bu nutqning oʻziga xos ekanligi yanada ochiq- oydin koʻrinib qoladi: bunda hamma tuzilmalari bor, ular turli yoʻllar bilan reallashadi. Boshqa baʼzi uslublarda esa, jumladan, yozma nutqning kitobiy shaklida qurilmalarini bu xil foydalanish holati yoʻq. Bir necha gaplarni olib qaraylik: **asal, barmogʻingni tishlab qolasan; ish, faqat tugmachani bossang bas, kechaday kecha, boladay bola.**

Kitobiy nutq uchun bogʻlovchisiz qoʻshma gaplar odatda xos emas, ogʻzaki soʻzlashuv nutqi uchun esa, aksincha, u xarakterlidir. Soʻzlashuv nutqidagi sodda gaplar koʻpincha feʼl bilan ifodalangan kesimning yoʻqligi bilan xarakterlanadi. Hatto baʼzan shunday holatlar ham boʻladiki, bunday gaplarga feʼl- kesimni qoʻyib ham boʻlmaydi. Masalan, biz siznikiga, biz magazinga: **men, odatda, ishga avtobusda, ishdan piyoda.**

Uyda, koʻchada insonlarning oʻzaro soʻzlashuvida qoʻllanadigan uslub soʻzlashuv uslubi deb ataldi. Bu uslubning adabiy til meʼyorlariga rioya qiladigan koʻrinishi adabiy soʻzlashuv uslubi deb yuritilsa, bunday meʼyorlariga rioya qilinmaydigan koʻrinishi oddiy soʻzlashuv uslubi deb ataladi. Soʻzlashuv uslubdagi nutq koʻpincha dialog shaklda boʻladi. Ikki yoki undan ortiq shaxsning muloqotidan tuzilgan nutq dialog nutq deyiladi. Soʻzlashuv uslubida koʻpincha turli uslubiy boʻyoqli soʻzlar, grammatik, vositalar, tovushlar, tushib qolishi, orttilishi mumkin: **Kep qoling! Obbo, hamma ishni doʻndiribsiz-da. Mazza qildik, ketaqo-o-ol!**

Soʻzlashuv uslubida gapdagi soʻzlar tartibi ancha erkin boʻladi. Piching, qochiriqlar, kinoyalar koʻplab ishlatiladi. Koʻproq sodda gaplar, toʻliqsiz gaplar, undalmali gaplardan foydalaniladi.

Soʻzlashuv uslubining uslubiy jihatlari.

Hozirgi oʻzbek tilining soʻzlashuv uslubi ikki asosiy turga ajratiladi. Adabiy soʻzlashuv uslubi va oddiy soʻzlashuv uslubi. Adabiy soʻzlashuv uslubi tilning adabiy normalariga mos, tartibga solingan va ishlangan boʻlishi bilan xarakterlanadi. Uning tili sodda jargon va sheva elementlaridan holidir. Adabiy soʻzlashuv uslubi oʻz adabiy tilini bilgan kishilar uchun tanish va maʼlum boʻlgan asosiy uslub hisoblanadi. Tilning adabiy soʻzlashuv uslubi kundalik aloqa- aralashuv uchun xizmat qiladi. Maktablarda va oʻquv yurtlarida oʻqitish ishlari shu uslubda olib boriladi, undan badiiy adabiyotda juda keng foydalaniladi.

Maʼlumki, til -potensiya. Undan til vakillari oʻz imkoniyatlariga yarasha foydalaniladilar. Ana shu imkoniyatdan kishilartarixan shakllangan maʼlum koʻnikmalarasosida foydalanadilar. Til jamoasi afzal deb hisoblagan bu koʻnikmalar yigʻindisi tilning umumiy normasini tashkil etadi. Umumiy norma qardosh tillarga nisbatan belgilanadi. Oʻzbeklar nutqini qardosh tillardan ajratib turuvchi normalar oʻzbek tilining umumiy meʼyoridir. Bu meʼyorda juda qattiq amal qilinadi. Uni buzish til tizimi bergan imkoniyatlardan chetga chiqish hisoblanadi.¹ Til meʼyori hamma vaqt harakatda va faoliyatda boʻladi. Paradigma tildagi imkoniyatlarning u yoki bu aʼzosini tanlashda yoki soʻzning sintagmatik til imkoniyatlaridan sharoitga mos foydalanish imkoniyatlarni tanlashda norma asosiy boshqaruvchilik regulyatorlik roʻlini bajaradi. Nutq muallifiga bu toʻgʻri, bu notogʻri yoki bu oʻrinli, mana bu oʻrinsiz va hokazo qabilida buyruq berib turadi. Nutqda muallif tomonidan qanday tanlash boʻlishi kerakligini norma belgilaydi. Masalan: garchan maʼqul soʻzi yaxshi maʼnosini bersa-da, ammo bugungi jamiyat aʼzosining til normasida faol emas. Zoʻr, yaxshi toʻgʻri maʼnolari soʻzlari qoʻllanmoqda.

¹M.Qodirov Ona tili Toshkent,2006 yil

Ayniqsa, nutq uslublari tilning normasiga qattiq rioya qilinishi shart. Aks holda soʻzlarni oʻz oʻrnida ishlata bilmaslik ham til normasini buzish demakdir. Shuning uchun ham har bir nutq uslubi oʻz fonetikasiga, leksikasiga va grammatikasiga egadir.

Shu narsa aniqki, til imkoniyatlaridan tanlash, toʻgʻri yoki notogʻriligini ajratib olish xalqning milliy tili shakllanayotgan davrda ancha qiyin kechadi. Milliy tilimiz 20- 40 hamda 90- yillarda ana shunday keskinlik davrni boshidankechirdi va kechirmoqda. Adabiy tilning badiiy va ilmiy –uslubiy adabiyotlarda mustahkamlanib borishi bilan bogʻliq holda asta-sekin til normasi ham qaʼtiy tus ola bordi. Yozma adabiyot normaning takomillashtirishiga yordam berdi. Darhaqiqat , meʼyor milliy tilning sofligini taʼminlaydi. Chunki u dialektikaning oʻzaro munosabati bilan, tillararo taʼsiri bilan bogʻliq holda mavjud boʻlgan xilma-xil ikkilanishlarni yoʻqotadi.

Xullas, norma jamoaning bir- birini yaxshiroq anglash maqsadida qoʻllash orqali shakllangan tilning amaldagi ifodasidir. Xuddi shu maqsad yagona til tizimiga erishish uchun odamlarda til vositalaridan birini afzal koʻrish va boshqalardan voz kechish istagini uygʻotadi. Bunday yagonalikka jamiyat talabi oshib borgan sari til normasi mustahkamlana boradi.

Masalan,“Sinchalak” qissasida Arslonbek Qalandarov shunday deydi: “Sinchalak degan oyogʻi ipday ingichga qush bor. U kechasi oyogʻini osmonga koʻtarib yotadi, osmon tushib ketsa, koʻtarib qolaman”.Saida esa unga javoban deydi: “Xoʻroz ham “men qichqirmasam, tong otmaydi”Mayiz yemagan xotin” hikoyasida bunday fosh qiluvchi jumlar juda koʻp.Yozuvchi Oybekka esa keng koʻlamlilik xos, masalan, Oybekning “Navoiy” romanidan quyidagi parchaga eʼtibor beraylik:

Shoir “Xiyobon” ko`chasidan o`tib, “Bog` zag`onning” katta darvozasiga yetishi bilan bu yerda tartib bilan kuzatib turgan navkarlar muhrdorga salom berib, darrov otdan tushdi-da, “Bog` zag`on”ga kirdi. Bu – turli qasrlar, ko`shklar va boshqa go`zal binolar va ajoyib xiyobonlarga boy g`oyat katta bog` edi. Daraxtlar oralab ketgan keng, toza va quyosh nurlari bilan ola chalpoq yo`ldan borib, bir necha tanob joyni ishg`ol etgan katta gulzorlarga chiqdi. Bu yerga go`yo butun dunyoning gullari toplangan edi. Turli-tuman rang va ziyo bilan quyoshda yashnagan bu chaman ko`zlarni qamashtirardi.

Navoiy gulni, rangni juda sevar edi. Har kungidek, to`xtab, zavq bilan tomosha qildi. Keyin bu chamanzor qarshisidagi koshonaga - devorlari, ustunlari, eshiklar naqqoshlar qo`li bilan yasalgan naqsh gulzorini toblantirgan tomon yurdi. Oltin qubbachalar, o`ymakor gullar bilan bezangan eshikni ochib, kechikroq, lekin serhasham bir xonaga kirdi. Bu yerda uni do`sti Ho`ja Afzal qarshi oldi. Bu- past bo`yli, tiyrak ko`zli, xushmuomala, qariyb o`zi bilan tengdosh kishi edi.

So`zlashuv uslubida ko`p asarlarni uchratishimiz mumkin bunga misol qilib aytadigan bo`lsak Cho`lponing “Kecha va kunduz” romanida so`zlashuv uslubiga xos matnlardan foydalangan.

☞ Nimaga indamaysiz? -deb so`radi akasi.

☞ Haq gapga nima deyman? Qiziqsiz....

☞ Bo`lmasa, vatanningiz –o`sha o`zimizning qishloq.

Ha, o`sha qishloq....2

-Nima qilay? –dedi so`fi, ovozi juda past edi.-

2Cho`lpon. “Kecha va kunduz” asari.T.B- 15.

Qo`limdan nima keladi?

Akasi bu safar jiddiylashdi:

-Shaharni tashlang !

So`fi akasining so`zini bo`lib, allanima demoqchi bo`lgan edi, u qo`ymadi:

-Siz shoshmang!Gapni eshiting!

So`fi jim bo`ldi. So`ngra akasi davom etdi:

-Shaharni tashlang! Bu hovlini soting! Shaharda hovli –joyni yaxshi pulga oladi.Qishloqdan kichkina bir hovli olamiz –muning yarim puliga yoki uchdan biriga .Qolganiga asbob olamiz.O`z yerimizni yoni beridan bir parcha yana yer topamiz ...Uni ham olamiz. Hali bardamsiz, birgalashib ishlaymiz .Durustmi?

So`fi bir uloqchi toyni ko`rsatdi:

-Jonivor –e ,zab ot bo`libdimi? Bay-bay-bay!

Jimlik cho`kdi.Keyin yana gap boshlandi:

-Nima dedingiz? Gapiring? Kampir ham jon deb turibdi....

-Ana u ,Umarali shig`ovilning hammomi ...Yuz yetmish yil bo`lgan emish ...
Hali ham bir g`ishti ko`chgani yo`q....

Ichiga kirsang, jaranglaydi....

Akasi o`z gapini yedirolmagach –Qurbonbibi bilan maslahat qilib turib –
masalani eshon boboga arz qildi.

Eshon avval:

-So`fi o`zi qani? –deb so`radi.

So`fining akasi:

-Uyda qoldiSal tishi og`ribdi-dedi.

Eshon kuldi:

-Tishi og`ribdimi? –dedi. – Bay –bay! tish og`ri yomon narsa Boring, ayting :

Kapponing burchidagi sartoroshga borsin, ombir solib, darrov olib tashlaydi.

Tinchiydi- qoladi....Boring , omin ollohi akbar”!

Aravakash u yog`da turib:

-Ha barakalla, bor ekansizlar-ku! O`rtaga olinglar ashulachini! 3–degandan keyingina Zebining tillari qaltiradi:

-Gaplashib ketaylik.Shunday qorong`ida....

-Jin urarmidi?-dedi bittasi.

-Yaxshi emas,shunday zim-ziyo qorong`udaGaplashib ketaylik ...shirin – shirin gaplardan

Aravakash uning so`zini ilib oldi:

-Shirin-shirin gap o`rniga shirin-shirin ashuladan bo`lsin, opa Ta`rifingizni eshitib, jigarlarimiz laxta-laxta qon bo`lib ketgan

Salti tegishdi:

-Boy,tovva-ey !laxta –laxta qon bo`lganmi? Jabr bo`lgan ekan...

Aravakash ham bo`sh kelmadi:

- Qon boʻlgan yuraklarni bir nafasda yozish sizlarning qoʻlingizda, opallar ! Biz ham dunyoga kelib bir yayraylik-da!
- Yana tinmasdan oʻtirgan Zebiga endi bu safar salti yalindi:

- Oʻrtoqjon, bir narsa desangiz-chi . Hamma baravar tashna ekan...

-Nomahramga eshitirib-a?⁴

Zebi bu soʻzni chin koʻngildan chiqarib va jerkib turib aytgan boʻlsa ham,qizlar hammasi birdan kulishib yubordilar.Yana har xil ovozlari koʻtarildi.

-Shu ham nomaxram boʻlibdimi?

-Shu Oʻlmasjon-a ?

-Namahram oʻla qolsin...

Zebi chinakam ranjigan edi.Yigʻlamsirashga yaqin bir ovoz bilan Saltiga :

- Munaqa qilishingizni bilsam, kelmas edim....-dedi.

Qizlar ishning bu tomonga aylanganiga hayron boʻlishib jim qoldilar. Aravakash:

-Ey, tovba!Ey,tovba !-deb oʻziga -oʻzi soʻzlanib ,otni qattiq-qattiq besh-olti qamchiladi”.

-Zebinisani ovozini aytaman,Xolmat aka ...-dedi u, oʻzi shu soʻzni aytganidan keyin, negadir, bir oz qizara tushib,yerga qaradi.

-Chakki emas !-dedi Xolmat,soʻngra soʻradi:- Oti Zebinisami?

-Ha, Zebinisaxon!

⁴Choʻlpon.”Kecha va kunduz”.T.B- 24- 25.

Yurakdan urgan ekan-da ...-dedi.

Yigitchaning shu “xon”degan qo`shimchasidan “mening zebinisam” degan ma`noda bir maqtanish, bir g`urur ohangi bor edi. Bu ohang juda ochiq eshitilgan bo`lsa kerakki, Xolmat darhol faxmga bordi va u a, haromi-ey!”deganday qilib unga qaragach :

-Yurakdan urgan ekan-a...-dedi.

Yigitcha bu so`zdan o`ng`aysiz landi va tona boshlandi:

-Yo`g-e, ovozi soz deyman-da, ovozi!-dedi, lekin tili gapirgani bilan yuragi “yolg`on” deb turganini o`zi ham bilar,Xolmatning ishonmasligiga aqli yetardi. Shuning uchun masalani chuqurlashtirmasdan, so`zni boshqa tomongaroq burishni ep ko`rdi:- ovoziga nima deysiz, chinakam qiyomat-a? -dedi Xolmatga

-Ha, ovozi joyida. Saltanatxonni o`rtog`imi?

-Eng yaqin o`rtog`i.

-Kimning qizi o`zi?

-Razzoq so`fi degan bir damning

-Razzoq so`fi?

-Ha, razzoq so`fi. Xudo bergan lekin so`figa!

-Xaridori ham ko`pdir?

-Sovchining ko`pligidan ostonasi yeyilib ketgan, deydilar...Bilmadik, qaysi tole balandga nasib bo`lar ekan!

-Xudodan tilab turing, “noumid shayton”, degan gap bor...

Shu soʻzlarni ayta turib, Xolmat ham yigitchaga shayton qarashi bilan qaradi.

Bu vaqtda ashulachi qizlar yalladan toʻxtadilar, ingichga –yogʻon ayol ovozlaridan iborat kuchlik bir xorning:

-Bor boʻlsinlar !- degan olqishi yuksaldi”.

-Eringizdan shu choqqacha shu darak yoʻq-a? -dedi u kulib turib.

-Ha, eringiz shaharda qolib ketdi.Bilmadim, yana bitta –yarimtaga nazari tushdimikin?

-Nazarlari qursin u kishining? Hadeb tusha berar ekan-da....

-Xudovandi karim bu erkaklarni muncha yaxshi koʻrar ekan,a....

-Oʻzimizdan qiyos-da ...Oramizda erkakni yaxshi koʻrmaydigan kim bor?...Nondan oling! Qiyomga qarab oʻtirsangizchi.....

-Non bilan qiyom har kun bor. Boshqa dardlardan gapirishaylik.

-Non bilan qiyom har kimnikida yoʻq. Bu ham bornikida bor. Shukr qilsak boʻladi....

-Ming qatla shukrku-ya ...Oʻz boshingizdan oʻtgan,bilasiz, koʻngilni timalagan bir narsa bor

-Mening koʻnglim timalanib-timalanib , ado boʻlgan, aylanay ... Koʻnglimdagi olovning quruq qoʻri qolgan xolos. Endi xudoning taqdiri bilan, mening kunlarim sizning boshingizga tushibdi. Insof qilganda, aylanay , bu kunni xudo hech bir bandasining boshiga keltirmasin. Nondan olib oʻtiring.....

Yuqorida keltirilgan parchada soʻzlashuv uslubiga xos bir necha belgilarni koʻrishimiz mumkin. Masalan:

“Shaharni tashlang ! “ iborasi adabiy til normalariga toʻgʻri kelmaydi. Bu ibora shahardan ketish maʼnosini bildiradi. Ammo yozuvchi bu yerda soʻzlashuv uslubidan foydalangan. Boshqa uslublarda bunga oʻxshash holatlar deyarli uchramaydi, faqatgina badiiy uslubda koʻrishimiz mumkin. Asarda bunga oʻxshagan holatlarni koʻp uchratishimiz mumkin: “Qishloqdan kichkina bir hovli olamiz – muning yarim puliga yoki uchdan biriga ”, “ Bu vaqtda ashulachi qizlar yalladan toʻxtadilar”, “Akasi oʻz gapini yedirolmagach”, “Chakki emas”, “aylanay”.

- “Akasi oʻz gapini yedirolmagach” – “akasi oʻz gapini oʻtkazolmagach” maʼnosida qoʻllanilgan. Bundan tashqari maqollardan ham foydalanilgan: “noumid shayton”.
- “Non bilan qiyom har kimnikida yoʻq. Bu ham bornikida bor. Shukr qilsak boʻladi....” Jumlasidagi “bornikida bor” iborasida 1- “bor ” soʻzi orqali inson ifodalangan, yaʼni “biror narsaga ega kishi”

Xulosa

Soʻzlashuv uslubida koʻplab soʻzlar ishlatilishi mumkin. Masalan : Suxandonlar, jurnalistlar, oʻqituvchilar, ilmiy xodimlar, yozuvchi, shoirlar, rahbar xodimlar soʻzlashuv uslubida gaplashadilar. Bir soʻz bilan

aytganda soʻzlashuv uslubi keng jamoatchilik vakillari orasida koʻp uchraydi.

Soʻzlashuv uslubida jargon sheva soʻzlari koʻp uchraydi. Kino saʼnatida telefilmlar, axborotlar, teleocherklar, radioinseniroykalarda ishlatilishi mumkin emas. Lekin shunday soʻzlar ishlatiladiki, ular adabiy tilda boʻlmasligi mumkin. Soʻzlashuv uslubida koʻplab boʻyoqlar grammatik soʻzlar tovushlar tushib qolishi mumkin, soʻzlar tarkibi ancha erkin boʻladi uslubda kinoyali soʻzlar qochiriqlar koʻp ishlatilishi mumkin.

Yuqorida qayd etilgan muammolarning oʻziga xos muhim tomonlaridan birini soʻzlashuv uslubiga xoslangan jargonlar va argolar tashkil etadi.

Maʼlumki, har qanday nutq yakka tarzda yuzaga chiqadi. Soʻz maʼlum turmush sharoitida, aloqa jarayonida yuzaga keladi. Til hayotda yakka tarzda yuz bersa-da, tilda birgina kishi emas, koʻpchilik - butun bir xalq gaplashadi. Bu aloqa jarayonida turli soʻzlardan: haqorat, erkalov, piching, kinoya, gʻazab, qargʻish, nafratlanish, jirkanish, koyish, emotsional obrazli soʻzlardan, jargo va argolardan foydalanadilar.

Soʻzlashuv uslubi hodisasi turli tematik gruppadagi soʻzlarni oʻz ichiga oladi. Soʻzlashuv uslubi leksik birliklarining bir qismini sodda soʻzlashuv tashkil etadi. Shular ichida soʻzlashuv uslubiga xoslangan jargo va argolar alohida oʻrin tutadi. Chunki badiiy asar tilining jonliligini, taʼsirchanligini, obrazliligini taʼminlovchi kundalik sodda nutq vositalari bular dialektizmlar, jargo va argolardir.

O'zbek tilshunosligida jargo va argolar va ularning o'rganilishi borasida xulosalarimiz quyidagicha:

1. Jargo va argo tushunchalari bir-biridan farqlanishi kerak. Barcha nazariy va ilmiy adabiyotlarda jargo va argo atamasi berilsa-da, ikkalasiga bir xilda misol keltiriladi va bir xilda tahlil qilinadi. Bu farqlanishi kerak.

2. Adabiyotlarda har ikkala holatni ham "buzilgan til" atamasi bilan beriladi. Jargon deyilganda nutqning balandparvozliligi, nutqda (forscha, arabcha, boshqa so'zlarni) o'zgalar uchun tushunarsiz bo'lgan so'zlardan foydalanishdir, ya'ni balandparvoz, dabdabali nutqdir. Masalan: - Bizga ziyofat malxuz emasdur, Ne'mati jannatdan keltur ("Mushtum"). Ne'mati jannat – yosh qiz ma'nosida.

Tilshunoslikda ikki hodisa sifatida: birini buzilgan til, ikkinchisini boshqa tillardan olinib, boshqa ma'noda qo'llanuvchi so'z sifatida o'rganilishi kerak.

3. Argolar ham buzilgan til. Lekin jargolar kabi o'zgalar so'zi, balandparvoz, dabdabali so'zlar bo'lmay, o'zbek tili so'zlariga turli qo'shimchalar: - zi, - za, - fa, - ran, - zan, - gaza, - ru, - fu, - bizir, - zap qo'shimchalarini qo'shish orqali hosil qilinadiki, bu hol aynan so'zlashuv nutqi hodisasidir. Masalan: - Maraq sarangara bizir gazal azaytazamazan. (Men senga bir gap aytaman). –Mafan Difilshofodgafa safanifi yafaxshifi ko'frafaman defedifim (Men Dilshodga seni yaxshi ko'raman dedim).

4. O'zbek tilshunosligida argolar alohida tasniflanishi, alohida o'rganilishi kerak bo'lgan hodisadir. Bu narsa bevosita o'zbek so'zlashuv nutqi hodisasining o'ziga xosligi sifatida o'rganilishi kerak.

5. O'zbek so'zlashuv nutqining funksional uslublarga munosabati masalalari ham alohida-alohida tadqiq qilinishi kerak bo'lgan

sohalardandir.Chunki, so'zlashuv nutqining funksional – uslublarga munosabati masalasi ham kam o'rganilgan.

Xulosa qilib aytganda “So'zlashuv uslubi” deb yuritilayotgan lingvistik hodisa kundalik turmushda kishilar o'zaro aloqa jarayonida amal qiluvchi nutqiy hodisadir. So'zlashuv uslubi manbalarda qayd etilganga ko'ra, monologik va diologik nutq shaklida yuzaga chiqadi.Ammo so'zlashuv uslubiga xos bo'lgan yetakchi belgi birdan ortiq, ya'ni ikki yoki undan ortiq shaxslarning o'zaro so'zlashuvlari, fikr almashinuvlarida yuzaga keluvchi holatdir.Demakki, so'zlashuv nutqi uchun yetakchi nutqiy forma birdan ortiqlikdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

- 1.Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat yengilmas kuch. Toshkent, 2008.
2. Azizov O. Tilshunoslikka kirish. Toshkent, 1963.
- 3.Qo'chqortoyev I. Badiiy nutq stilistikasi. Toshkent, 1975.
- 4.Qo'chqortoyev I. Badiiy so'z ustasi. Toshkent, 1967.
5. Karimov I.A. Bizning bosh maqsadimiz- jamiyatni demokratlashtirish va yangilanish, mamlakatni modernizatsiya va isloh etishdir,T.: "O'zbekiston",2005 yil
- 6.Tursunov U, Muxtorov J,Rahmatullayev Sh.Hozirgi o'zbek adabiy tili.Toshkent, "O'zbekiston".1992.
7. Mirtojiyev.M.O'zbek tili leksikografiyasi,Toshkent,2000.
- 8.Ne'matov Sh, Rasulov.O'zbek tili leksikologiyasi asoslari, 1995.
- 9.Tursunov U. va boshqalar.Hozirgi o'zbek adabiy tili.Toshkent,1992.
- 10.Rahmatullayev Sh.O'zbek tilining izohli frazeologik lug'ati.Toshkent,1978.
- 11.Cho'lpon.Kecha va kunduz.Toshkent "Yangi asr avlodi",2013
12. Oybek.Navoiy.T